

બહેન હરમીબાઈ નારાયણજી કોલકના હાથપ્રસંગે
સંસ્કૃતશાસ્ત્રમેમાઓને લેલ

ક વ્યકુસુમાવલિ

(ગુજરાતી શિક્ષા સાથે)

નાં:
વલ્લભદાસ બાળવાનજી ગાળાત્રા
"સર્વામૃદધીતા", "સાંસ્કૃત સંદેશ", "સોમસન્દેશ", ને
"સદ્બોધશાલક" આદિનાં કરતાં

પ્રકાશક:
શ્રી નારાયણજી મેળજી કોલક
બાળવાળાઓમાળે બંધારી સ્કૂલ, હડગાદી, મુંબઈ

વૈવત્ ૧૯૫૧ | પત્ર ૧૦૬ | ધ. ચ. ૧૯૩૧

(બહારગામવાસીઓએ અર્ધા આનાની ટીકીટ મોકલવી)

૧૫૬૭૭

નટવરલાલ ઇન્દુલાલ દેસાઈએ
“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છપ્યું. સામુદ્ર બિલ્ડીંગ સર્કલ,
કોટ-મુંબઈ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોમ્પ્યુટર વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૧૫૬૭૭

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ

કાવ્ય કુસુમમાળા

વિષય ૬૩૪:૪

૨૫૬૭૭

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

બહેન લક્ષ્મીબાઈ નારાયણુજી પ્રેમજી કોટકના
શુભલગ્નમાં શુભઆશિષ્

મંગલાષ્ટક

શાર્દૂલ વિક્રોડિતવૃત્ત

યો ગોપાયતિ સર્વદા યતિપતીન્ પાપાંશ્ચ ધૂપાયતિ
યસ્માત્કોઽપ્યધિકો ન સર્વશ્રુવને દેવોઽસ્તિ ક્ષેમંકરઃ ।
યં સર્વે મુનયઃ સ્મરન્તિ મનસિ પ્રીત્યા સ દેવેશ્વરો
લક્ષ્મીમંગલમાતનોતુ પરમં લગ્નપ્રસંગે શુભે ॥ ૧ ॥

ગંગા જેની જટામહીં વિલસતી પાપો બધાં કાપતી,
જેના શેખરમાં રહી શશિકલા શાંતિસુધા આપતી;
જેના કંઠની આસપાસ કૃષ્ણિના ખેલી રહ્યા રાજવી,
આપો મંગલ લક્ષ્મીને શિવ સદા દેવો તણા રાજવી. ૨
મિઠાં સુંદર પ્રેમનાં વચનથી જેને વખાણે બહુ,
મિઠાં ભોજન જેહને ધરી પછી આરોગતા રે સહુ;
જેના ગાતી શુભો અપાર જગમાં દેવી ભલી શારદા,
આપો મંગલ લક્ષ્મીને બહુ બહુ ગોપાલ એ સવદા. ૩
કાશી પાસ વસી બધાં મનતણાં નાસી જતાં પાતકો,
કાશીનાં શુભ નામનાં સ્મરણથી રાશિ મળે પુણ્યના;
એ કાશીપતિ સર્વદા જગતના કલ્યાણકારી ધાતું,
આપો મંગલ લક્ષ્મીને બહુ બહુ આ લગ્નના ઉત્સવે. ૪

ભણી ના શકતા પ્રતાપ જગમાં જેનો મનુષ્યો કહી,
જેના વિક્રમને સરસ્વતી કથે વાક્યો અનેરાં વહી;
શાંતિ જે થકી આવતી જાય અને લક્ષ્મી વધે જે થકી.

એવા નાથ થજો જ લક્ષ્મીભગિનીકલ્યાણકારી નક્કી. ૫

પ્રીતિથી મુનિવૃંદ સ્તુતિ કરીને જેને સદા વંદતા,
જેનાં દર્શન પામતાં હૃદયની ચાલી જતી મંદતા;
ભાનુ ચંદ્ર સદા રહી નિયમમાં જેનાં બળે ચાલતા,
લક્ષ્મીદામળયુગ્મને સુખી કરો જે વિશ્વને રક્ષતા. ૬

જેનું પૂજન મોક્ષ માટ કરતા પ્રીતિ ધરી યોગીઓ,
જેનું ચિન્તન ભોગ માટ કરતા પ્રીતિ ધરી ભોગીઓ;
શુદ્ધિ જે થકી આવતી મન મહીં બુદ્ધિ વધે સત્વર,
આપો મંગલ સર્વદા યુગલને તે દેવ વિશ્વંભર. ૭

જેનાં ધ્યાનથી માનપાન સઘળાં આવી મળે હાથમાં,
જેની શક્તિ અગાધ છે જગતમાં જે ભક્તના સાથમાં;
આનન્દો મળતા અને વિમલતા થાતી જ જેને સ્મરી,
એવા દેવ દયાલુ આ યુગલને માંગલ્ય આપો હરિ. ૮

સંવત્ ૧૯૮૭ ના }
પોષ વદ ૧૧. }

રચનાર

અધ્યાપક-વલ્લભદાસ ભગવાનજી ગણુઆ.

ભૂમિકા

કવિશ્રી વલ્લભદાસ ભગવાનજી ગણાત્રાનાં ‘સદ્ભોધશતક’ ‘સલામહ-ગીતા’ ને ‘રાષ્ટ્રિય મેઘદૂત’ આદિ પુસ્તકો સંસ્કૃતસાહિત્યસુધારસપાન કરનારા અંધુઓ સમક્ષ આવી ચુક્યા છે જેથી ફરી ફરીને કવિનો પરિચય કરાવવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. એ વાત તો નિઃસંદેહ છે કે ધણુ થોડા જ વખતમાં આ કવિનું નામ સંસ્કૃત પ્રેમીઓમાં પ્રસિદ્ધિ પામશે, એટલું જ નહિ પણ કામ એવો સમય આવશે કે જ્યારે આ કવિની રચનાઓને લોકો વધાવી લેશે; અને એ રીતે કવિ પોતાનું નામ અમર કરવામાં સફળ બનશે. વર્તમાનયુગમાં સંસ્કૃત ભાષાના પ્રેમીઓ બહુજ ઓછા છે. વેદાઓ પર મણી શકાય એમ છે તેથી કદાચ કવિને પ્રોત્સાહન મળવામાં વાર લાગશે તથાપિ જો આવી જ રીતે પ્રયત્ન ચાલુ રહેશે તો ચાલુ કહેવત “ધીરજનાં ફળ મીઠાં હોય છે”નો અનુભવ કવિ પોતે જાતે કરી શકશે. અસ્તુ. પ્રકૃત ગ્રંથમાં મુખ્ય રીતે કવિએ સદ્ગુણ, સદ્વિચાર, સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ, શ્રદ્ધા આદિ વિષયો પર પ્રકાશ નાખ્યો છે. સંપૂર્ણ પુસ્તકને વાંચી જવાથી કવિના ઉદ્દગારોને સમજી શકાય એમ છે. સંસ્કૃત સરલ હોવાથી વળી સાથમાં ગુજરાતી ભાષામાં અર્થ હોવાથી સંસ્કૃત ન જાણનારાઓ પણ સહેલાઈથી કવિની કૃતિનો રસ લઈ શકે છે. નાના બાળકો માટે આ નાની સરખી ચોપડી બહુજ લાભદાયક છે. નાનું બાળક ને કુમળું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે એ કહેવત પ્રમાણે જો માતૃપિતા પોતાનાં પ્રિય સંતાનને સદ્ગુણી બનાવવા ધારતા હોય ને સાથે સાથે સંસ્કૃતનું પણ શિક્ષણ આપવા ધારતા હોય તો હું ધારું છું કે આ ચોપડી તેઓને બહુજ મદદગાર થઈ પડશે. કવિને પ્રોત્સાહન મળવાથી વળી કંઈક બીજી રચના પણ જોવાનો લાભ મળી શકશે. આ પ્રમાણે એક પંથ અને અનેક કાજ થશે. જો કે સંસ્કૃતસાહિત્યની આ ચોપડીથી વિશેષ સેવા નહિ થઈ હોય એમ ધણુ ખરા વિદ્વાનો માનશે

તથાપિ આટલું તો નિઃસંદેહ છે કે સંસ્કૃત ભાષાનો પ્રચાર કરવામાં અને જનતાપ્રતિ તેની રૂચિ ઉત્પન્ન કરવામાં જરૂર તે મદદમાર થશે. હું સર્વ લોહાણા સાતિબંધુઓને તથા અન્ય સંસ્કૃત પ્રેમીબંધુઓને વિનતિ કરું છું કે તેઓ બીજું કંઈ નહિ તો ઉપકાર સમજીને પણ મોટા ઉત્સાહથી આ ચોપડીને વધાવી લેશે કે જેથી ભવિષ્યમાં સંસ્કૃતના પ્રચાર માટે આ કવિ વિશેષ ઉત્સાહી બની શકશે. લક્ષ્મી અને સરસ્વતીનો વિરોધ અનાદિકાલથી ચાલ્યો આવે છે અને તેથી જ સરસ્વતીને ધણું જ નુકસાન પહોંચ્યું છે ને હજીએ ખમવું પડશે; માટે છેવટમાં હું લક્ષ્મીપતિઓને ભલામણ કરીશ કે તેઓ તે સરસ્વતી માટે પોતાની લક્ષ્મીનો થોડો ધણો ભોગ આપી આવા ઉત્સાહીજનોને અવાર-નવાર મદદ આપતા રહે. આ ચોપડી છપાવવા માટે મદદ આપનાર ભાઈશ્રી નારાયણજી પ્રેમજી કોટકને બહુ બહુ ધન્યવાદ ધટે છે. હું તો કહીશ કે તેઓની લક્ષ્મીનો આ કાર્યમાં સદુપયોગ જ થયો છે. સુજ્ઞેષુ કિં બહુના

વિદુષાં કિંકરઃ

મુંબઈ, તા. ૧૫-૧૧-૧૯૩૦ } પંડિત મંગળદેવ વેદાલંકાર
સ્નાતક, ગુરુકુળ, કાંગડી (હરદ્વાર)

કર્તાનું નિવેદન.

મને જણાવતા આનંદ થાય છે કે આ પુસ્તકનું પ્રકાશન શેઠ નારાયણજી પ્રેમજી કેડક જેવા એક ઉત્સાહી અને જાતિભેદ વિના પરાપકાર કરનાર ઉદારાત્મા લોહાણા વીર નરને હાથે થાય છે. ઇ. સ. ૧૯૨૯ ના ફેબ્રુઆરિ માસના હિન્દુ મુસલમાનના ભયંકર હુલ્લડ વખતે જનમાલનું જોખમ વેડીને સેંકડો માણસોના જાન બચાવી એમણે જે કીર્તિ સંપાદન કરી હતી તે માટે આપણે મગર થવા જેવું છે. એવા એક વીર પુરૂષની પુત્રી બહેન લક્ષ્મીબાઈને અંગ્રેજ અને સંસ્કૃતનું શિક્ષણ આપવાનો પ્રસંગ મને પ્રાપ્ત થયો હતો.

વિવાહના શુભ પ્રસંગે પુલના હાર અર્પણ કરવામાં આવે છે. એ પુલની સુગંધ તો અદ્ય કાળ સુધી રહે છે પણ જેની સુગંધી જીવન પર્યંત ટકી રહે એવાં કાવ્યરૂપી પુલોની આ માળા આપણા જ્ઞાતિબંધુઓ અને બહેનોને બહેન લક્ષ્મીબાઈના વિવાહપ્રસંગે શેઠ નારાયણજીભાઈ અર્પણ કરે છે મને આશા છે કે તેની સુવાસ લઈ અન્ય જ્ઞાતિબંધુઓ બીજી દહાણીઓને અદ્યે આવી જ્ઞાનની દહાણી કરશે, તો મારો શ્રમ સફળ થએલો હું માનીશ.

છેવટે આ પુસ્તકની ભૂમિકા લખી આપવા માટે આપણી કચ્છી લોહાણા જ્ઞાતિના સંસ્કૃત ભાષાના પંડિત મંગલદેવજીનો હું આભાર માનું છું.

c/o શેઠ ગોપાલજી રામજી }
પ્રતાપ બિર્ડીંગ, બટવાડી,
ગીરગામ, મુંબઈ નં. ૪.

કર્તા:

વલ્લભદાસ ભગવાનજી ગણુત્રા

કવ્યકુસુમમાલા

મંગલાચરણ ।

ઔદાર્યં સતતં પ્રસિદ્ધમતુલં યસ્યાસ્તિ ભક્તાન્પ્રતિ
દુષ્ટાનાં નિકરઃ પલાયતિ મૃશં યસ્માદ્ધ મીતઃ પ્રભોઃ ।
યત્કીર્તિં વિમલાં નુવન્તિ વિબુધા લક્ષ્મ્યા ચ યઃ શોભતે
દદ્યાન્મે વિજયં પરં સ ભગવાન્ નારાયણઃ પાપહા ॥

જાકતો પ્રતિ જેની અતુલ ઉદારતા સર્વદા પ્રસિદ્ધ છે, જેનાથી અત્યંત
ડરીને દુષ્ટ માણસોનો સમૂહ પલાયન કરી જાય છે, જેની વિશુદ્ધ કીર્તિને
વિદ્વાનો વખાણે છે તે જે લક્ષ્મીવડે શોભે છે એવા પાપનો નાશ કરનાર
પરમાત્મા મને પરમ વિજય અર્પણ કરો.

લક્ષ્મીઃ સ્થિરા યત્કૃપયા પ્રજાયતે

પ્રસન્નતાં ગચ્છતિ શારદા સદા ।

પ્રતાપકીર્તિદ્વયમત્ર વર્ધતે

કુર્યાદસૌ મે ભગવાન્ સહાયતામ્ ॥

જેની કૃપાથી લક્ષ્મી સ્થિર થાય છે, શારદા દેવી સદા પ્રસન્ન થાય
છે અને પ્રતાપ તથા કીર્તિ વધે છે એવા ભગવાન મને સહાય આપો.

સદ્ગુણૈર્મૂષિતં યસ્ય હૃદયં ભુવિ વિચતે ।

મત્યોઽમત્યોપમોઽસૌ તુ સદા પૂજાસ્પદં સ્વહુ ॥ ૧ ॥

સદ્ગુણોવડે જેનું હૃદય અલંકૃત છે તે માણસ ખરેખર દેવ સમાન
છે અને સદા પ્રખ્યાત છે. ૧

સદ્ગુણૈ રહિતો લોકે લોકેશસંનિભોઽપિ સન્ ।

પ્રયાત્યેવ જનો નિત્યં શોકસાગરસન્નિધિમ્ ॥ ૨ ॥

સદ્ગુણ વિનાનો માણસ રાજા જેવો હોવા છતાં ગરીબ છે; તે હંમેશાં
શોકશી સાગર પાસે જઈ રહ્યો છે. ૨

(૯)

સુસ્થિરાં સંપદં લિપ્સુઃ સદ્ગુણોપાર્જને જનઃ ।

મનો દયાત્સદા તેન ન સંપન્નાશમૃચ્છતિ ॥ ૩ ॥

સ્થાયી સંપત્તિ મેળવવાની ઇચ્છા રાખનારે સદ્ગુણ મેળવવા સદા મન
આપવું; તેથી સંપત્તિ નષ્ટ થતી નથી. ૩

ન ધનં ધનમિત્યાહુઃ સદ્ગુણઃ પરમં ધનમ્ ।

સદ્ગુણે વિચિત્રે કીર્તિસ્તદભાવે તુ સંક્ષયઃ ॥ ૪ ॥

ધન એ ખરું ધન નથી કહેવાયું; સદ્ગુણ પરમ ધન છે. સદ્ગુણમાં
કીર્તિ છે અને તેના અભાવમાં નાશ રહ્યો છે. ૪

સદ્ગુણોપાર્જનં યેન જનેનાકારિ જિત્વરમ્ ।

તત્પાદયુગલે સર્વં જગત્પતતિ સત્ત્વરમ્ ॥ ૫ ॥

જે માણસે જય આપનાર એવું સદ્ગુણનું ઉપાર્જન કર્યું છે તેના પગમાં
આપું જગત્ સત્ત્વર નમે છે. ૫

સદ્ગુણૈર્ભૂષિતા નારી રૂપહીનાપિ પૂજ્યતે ।

સદ્ગુણૈ રહિતા નારી રૂપવત્યપિ મિન્ધ્યતે ॥ ૬ ॥

સદ્ગુણો વડે શોભતી સ્ત્રી રૂપ વિનાની હોય છતાં પૂજાય છે; સદ્ગુણ
વિનાની સ્ત્રી રૂપાળી છતાં નિંદાય છે. ૬

સદ્ગુણે ક્રિયતાં યત્નો ધનં નો યદિ તે ભવેત્ ।

સદ્ગુણઃ પરમં વિત્તં યસ્ય નાશો ન વિચિત્રે ॥ ૭ ॥

પાસે ધન ન હોય તો સદ્ગુણ માટે યત્ન કરો; સદ્ગુણ પરમ ધન છે
કે જેનો નાશ થતો નથી. ૭

સદ્ગુણાલંકૃતો મર્ત્યો રાષ્ટ્રગૌરવમુચ્યતે ।

સદ્ગુણાનાં બલેનાત્ર શીઘ્રં દુઃસ્વાત્સ મુચ્યતે ॥ ૮ ॥

સદ્ગુણથી શોભતો માણસ દેશનું ગૌરવ કહેવાય છે, સદ્ગુણના બળ
વડે તે દુઃખથી જલદી મુક્ત થાય છે. ૮

(૧૦)

સૌન્દર્યસ્ય ભવેન્નાશઃ કાલે ગચ્છતિ દેહિનામ્ ।

સદ્ગુણાશ્રયસ્ય રૂપસ્ય ન ક્ષયો જાયતે ક્ષિતૌ ॥ ૯ ॥

વખત જતાં રૂપનો નાશ થાય છે પણ સદ્ગુણ રૂપી રૂપનો આ જગતમાં નાશ થતો નથી. ૯

સૌન્દર્ય શ્લાઘમાનાનાં સંખ્યાસ્તિ વિપુલા ભુવિ ।

સદ્ગુણે પ્રેમ કુર્વાણા દૃશ્યન્તે વિરલા નરાઃ ॥ ૧૦ ॥

સૌન્દર્યને વખાણનારાની આ પૃથ્વી પર મોટી સંખ્યા છે, પણ સદ્ગુણમાં પ્રેમ રાખનારા માણસો વિરલા હોય છે. ૧૦

કવિભિઃ કથિતં સત્યં ચતુરા જનની ગુરુઃ ।

કુત્રાપિ તાદૃશો લબ્ધ્યું શક્યતે ન ગુરુર્વરઃ ॥ ૧૧ ॥

કવિઓએ કહ્યું છે કે ખરેખર ચતુર માતા ગુરુ છે. તેના જેવા ઉત્તમ શિક્ષક ક્યાંયે પણ મળવા શક્ય નથી. ૧૧

સદ્વિચારૈઃ સદા પૂર્ણં કુરુતે પુત્રમાનસમ્ ।

યથાસૌ જગતો મધ્યે ભવેદ્રાષ્ટ્રસ્ય ભૂષણમ્ ॥ ૧૨ ॥

તેણી પોતાના બાળકનાં મનને સારા વિચારોથી ભરે છે કે જેથી તે જગતમાં દેશનું ભૂષણ બને છે. ૧૨

અજ્ઞાનેન યુતા નિત્યં યત્ર સંસ્કારવર્જિતાઃ ।

માનેન રહિતાઃ સન્તિ માતરસ્તત્ર નોન્નતિઃ ॥ ૧૩ ॥

જે ઠેકાણે માતાઓ અજ્ઞાનયુક્ત, સંસ્કાર વિનાની અને માન રહિત હોય છે ત્યાં ઉન્નતિ થતી નથી. ૧૩

માતૃણાં પૂજને નૂનં પરમેશ્વરપૂજનમ્ ।

યત્ર માતૃપ્રસાદઃ સ્યાત્તત્ર શાન્તિઃ સુખં જયઃ ॥ ૧૪ ॥

માતાઓની પૂજામાં નક્કી પ્રભુની પૂજા છે જ્યાં માતાઓની કૃપા હોય છે ત્યાં શાંતિ, સુખ અને જય હોય છે. ૧૪

ચતુરા વિદુષી માતા કુલસ્ય સ્વલુ ભૂષણમ્ ।

દિવ્યશક્તિયુતા માતા રાષ્ટ્રસ્યોન્નતિકારણમ્ ॥ ૧૫ ॥

ચતુર અને બહેલી માતા ખરેખર કુળનું ભૂષણ છે માતામાં દિવ્ય શક્તિ છે અને તે રાષ્ટ્રોન્નતિનું કારણ છે. ૧૫

જનનીભુજયુગ્મસ્થં કલ્યાણં સકલં મુવિ ।

વીરાન્ વા કાતરાન્ સઘું તસ્યાં શક્તિર્હિ વર્તેતે ॥ ૧૬ ॥

આ પૃથ્વીપર માતાના હાથમાં બધું કલ્યાણ રહ્યું છે; વીર અને કાયર માણસો પેદા કરવાની શક્તિ તેનામાં છે. ૧૬

નારીणां दुर्दशा यत्र तत्र देशस्य दुर्दशा ।

નારીणામુન્નતિર્યત્ર તત્ર રાષ્ટ્રસ્ય ચોન્નતિઃ ॥ ૧૭ ॥

જ્યાં સ્ત્રીઓની દુર્દશા છે ત્યાં દેશની દુર્દશા છે; જ્યાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ છે ત્યાં દેશની ઉન્નતિ છે. ૧૭

सुशीला वनिता यत्र तत्र लक्ष्मीर्वसेष्विरम् ।

સુશીલા વનિતા નૂનં શક્તિસ્તુ મહતી મતા ॥ ૧૮ ॥

જ્યાં સદાચારિણી પત્ની હોય છે ત્યાં લક્ષ્મી ચિરકાળ સુધી રહે છે; ખરેખર સુશીલ સ્ત્રી મહાન્ શક્તિ છે. ૧૮

નારીणां सदनं राज्यं तासां तत्रास्ति शासनम् ।

અતુલો વર્તેતે નૂનં પ્રભાવો નિજબાલકે ॥ ૧૯ ॥

ધર એ સ્ત્રીઓનું રાજ્ય છે; તેમનું ત્યાં શાસન છે; તેમનો પ્રભાવ પોતાના બાળક પર ખરેખર પ્રબળ હોય છે. ૧૯

नैतदुःखकरं बालो यदज्ञानेन संकुलः ।

તન્મે દુઃસ્વકરં નૂનં યન્માતા જ્ઞાનવર્જિતા ॥ ૨૦ ॥

એક છોકરો અજ્ઞાન રહે છે તે દુઃખદાયક નથી; પણ એક માતા અજ્ઞાન રહે તે મને દુઃખ આપે છે. ૨૦

(૧૨)

અન્યત્ર વિદ્યતે નૈવ કારણં સુખદુઃખયોઃ ।

અસ્મદીયવિચારેષુ તન્મૂલં નનુ સંસ્થિતમ્ ॥ ૨૧ ॥

સુખ અને દુઃખનું કારણ ખીજે ક્યાંય નથી આપણાં વિચારોમાં તેનું
મૂળ રહ્યું છે. ૨૧

સદ્વિચારયુતો નિત્યં વિશ્વાસો યસ્ય ચેતસિ ।

સ્વાસ્થ્યં તત્ર જયસ્તત્ર તત્ર સર્વં સુખં સ્થિતમ્ ॥ ૨૨ ॥

જેના મનમાં સદ્વિચારપૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે ત્યાં સ્વાસ્થ્ય છે, ત્યાં જય
છે અને ત્યાં સર્વ સુખ છે. ૨૨

વિશ્વાસો વિદ્યતે યસ્તે સર્વસાફલ્યસંગતઃ ।

ચલિતં તં જનઃ કર્તું યત્નશીલોઽહિતો મતઃ ॥ ૨૩ ॥

કાર્યની સફળતા માટે તારો જે વિશ્વાસ છે તેને જે ચલિત કરવા યત્ન
કરે છે તે તારો રિપુ છે. ૨૩

મહાનહમહં શક્તો વિશ્વાસઃ કાર્યસાધને ।

इति विचारयन्मर्त्यो लभते प्रबलं बलम् ॥ ૨૪ ॥

હું મહાન છું, હું શક્ત છું, કાર્યસિદ્ધિમાં મને વિશ્વાસ છે; આવા
વિચારથી માણસને પ્રબળ શક્તિ મળે છે. ૨૪

बुद्धिमानपि शक्तोऽपि विश्वासरहितो नरः ।

साफल्यं लभते नैव विश्वासः सिद्धिदायकः ॥ ૨૫ ॥

બુદ્ધિમાન હોય, શક્તિમાન હોય તો પણ વિશ્વાસ વિનાનો માણસ
સફળ થતો નથી; વિશ્વાસ સિદ્ધિ આપનારો છે. ૨૫

परेषां वचनं श्रुत्वा विपदश्च भयादिह ।

न तस्य विजयो लोके धैर्यं यस्य विनश्यति ॥ ૨૬ ॥

પારકાનું વચન સાંભળીને અને વિપત્તિના ભયથી જેનું ધૈર્ય નાશ પામે છે
તેને વિજય મળતો નથી. ૨૬

उपहासं करिष्यन्ति मानवा इति मा कृथाः ।

विचारं हृदये बंधो धैर्याद्यत्નો વિધીયતામ્ ॥ ૨૭ ॥

હે બાઈ, માણસો મારી મરકરી કરશે એવો વિચાર હૃદયમાં કરતો ના. ધૈર્યથી યત્ન કરજે. ૨૭

अयमारोग्यमार्गोऽस्ति चेतसो यत्पवित्रता ।

अयं विजयमार्गोऽस्ति विश्वासो यद् निजात्मनि ॥ ૨૮ ॥

ચિત્તની પવિત્રતા એ આરોગ્યનો માર્ગ છે; આત્મવિશ્વાસ એ વિજયનો માર્ગ છે. ૨૮

नरकस्य विचारेण नरकं प्रतिपद्यते ।

स्वर्गस्य च विचारेण स्वर्गलाभः प्रजायते ॥ ૨૯ ॥

નરકના વિચારથી નરક મળે છે અને સ્વર્ગના વિચારથી સ્વર્ગ મળે છે. ૨૯

विचारे विद्यते स्वर्गो विचारे नरकं स्थितम् ।

विचारे महती शक्तिर्विचारः सुखदुःखदः ॥ ૩૦ ॥

વિચારમાં સ્વર્ગ છે; વિચારમાં નરક છે વિચારમાં મહાન શક્તિ છે; વિચાર સુખદુઃખને દેનારા છે ૩૦

दुःखस्य सकलं मूलं नराणां मनसि स्थितम् ।

सद्विचारैः शुभाशाभिः पूरणीयमतो मनः ॥ ૩૧ ॥

દુઃખનું સઘળું મૂળ માણસોના મનમાં રહેલું છે; માટે સારા વિચાર અને સારી આશાથી મનને ભરવું. ૩૧

आत्मानं कुरुते पूतं सुदृढं विपदागमः ।

दुःखमेवोन्नतेर्मूलं न दुःखेन विना सुखम् ॥ ૩૨ ॥

વિપતિ આપણા આત્માને પવિત્ર અને દૃઢ બનાવે છે; દુઃખજ ઉન્નતિનું મૂળ છે; દુઃખ વિના સુખ નથી. ૩૨

ન કાર્યભારતો મર્ત્યો નિધનં ચલુ ગચ્છતિ ।

ચિન્તયા બહવો નષ્ટા ઇતિ સર્વે વિદુર્જનાઃ ॥ ૩૩ ॥

ખરેખર કામના બોળથી માણસ મરતો નથી; ચિન્તાથી ઘણા માણસ નાશ પામ્યા છે એ બધા માણસો બધે છે ૩૩

ચિન્તયા ષલિતં શીર્ષં જાયતે નાત્ર સંશયઃ ।

ચિન્તયા મૃત્યુરાયાતિ નરાણાં નિકટં તથા ॥ ૩૪ ॥

ચિન્તાથી માથું સફેદ અને છે એમા શંકા નથી અને ચિન્તાથી માણસોની નજીક મૃત્યુ આવે છે. ૩૪

દુઃખવિસ્મરણં નૂનં દુઃખનાશનકારણમ્ ।

દુઃખસ્ય જાયતે વૃદ્ધિઃ સ્મરણેન દિને દિને ॥ ૩૫ ॥

દુઃખને ભૂલી જવું એ દુઃખ નાશ કરવાનો ઉપાય છે; યાદ કરવાથી દિવસે દિવસે દુઃખ વધે છે. ૩૫

બુભુક્ષાપીડિતા યત્ર મૃતપ્રાયાઃ જનાઃ સ્થિતાઃ ।

અચિત્તઃ કિં ભવેત્તત્ર વિનોદઃ કાવ્યસંગતઃ ॥ ૩૬ ॥

જ્યાં ભૂખથી પીડિત થઈને માણસો મૃતપ્રાય બન્યા હોય ત્યાં કાવ્ય-વિનોદ લેવો ઉચિત છે? ૩૬

કિં વર્ષાવર્ણનેનાસ્તિ કિં સૂર્યોદયવર્ણનમ્ ।

કવીનામુચિતં તત્ર યત્ર દેશોઽસ્તિ બંધને ॥ ૩૭ ॥

જ્યારે દેશ ગુલામીમાં હોય ત્યારે વર્ષા ઋતુના વર્ણનથી કવિએને શો લાભ છે અને શું સૂર્યોદયનું વર્ણન કરવું યોગ્ય છે? ૩૭

કથં ચેતઃપ્રસાદાય સંધ્યાસુંદરવર્ણનમ્ ।

કથં કાવ્યામૃતસ્વાદો રોચેત કવયે તથા ॥ ૩૮ ॥

સંધ્યાનું સુંદર વર્ણન ચિત્તને કેમ પ્રસન્નતા આપે અને કાવ્યમૃતનો આસ્વાદ કવિને કેમ ગમે? ૩૮

કાવ્યનિર્માણયત્નાય કથં ચિત્તં રતં ભવેત્ ।

રુદન્તિ પીડિતા યત્ર કરુણં સામ્રુપાતનમ્ ॥ ૩૯ ॥

જ્યાં આંસુ સારતા દુઃખી માણસો રૂદન કરે છે ત્યાં કાવ્યરચના માટે ચિત્ત કેમ આસક્ત થાય ? ૩૯

સાધનાભાવતો યત્ર પ્રિયન્તે બહવો નરાઃ ।

વેદાંતસ્ય વિચારો હિ કથં હર્ષપ્રદો ભવેત્ ॥ ૪૦ ॥

જે ઠેકાણે સાધનના અભાવે ધણા માણસો મરે છે ત્યાં વેદાન્ત-શાસ્ત્રનો વિચાર કેમ હર્ષ આપે ? ૪૦

વસ્ત્રેણ રહિતા યત્ર શીતર્તો પરિપીડિતાઃ ।

બહુમૂલ્યાનિ વસ્ત્રાણિ ક્રેતું કિં જાયતે સ્પૃહા ॥ ૪૧ ॥

જ્યાં ઠંડીની રૂતુમાં વસ્ત્ર વિના માણસો પીડાય છે ત્યાં ધણાં મૂલ્યવાન વસ્ત્રો ખરીદના કેમ ઇચ્છા થાય છે ? ૪૧

દર્શં દર્શં દશાં દીનાં દેશસ્ય દુઃખિતામપિ ।

ધનસ્ય સંચયે કેન ધનિનો નિરતા સદા ॥ ૪૨ ॥

દેશની દીન અને દુઃખી દેશને વારંવાર જોઈને પણ શા માટે ધન-વાનો ધન સંધરી રાખવા પ્રેમ રાખે છે ? ૪૨

જહાહિ કુમાર્તિ મિત્ર જહિહિ નીચસંગતિમ્ ।

જહીહિ સજ્જનૈર્વૈરં ત્યજ સ્વેદકરં વચઃ ॥ ૪૩ ॥

હે મિત્ર, કુમારિનો ત્યાગ કર; નીચની સોખત તજ દે, સજ્જનોની સાથે વૈરનો ત્યાગ કર અને ખેદદાયક વચન તજ દે. ૪૩

અસ્થિરત્વં ગતે ચિત્તે કાર્યસિદ્ધિર્ન જાયતે ।

સ્થિરતા મનસો નૂનં કાર્યસિદ્ધયૈ પ્રકલ્પતે ॥ ૪૪ ॥

જ્યારે ચિત્ત અસ્થિર થાય છે ત્યારે કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી; મનની સ્થિરતા ખરેખર કાર્ય સાધનારી મનાય છે. ૪૪

અનલેન સમઃ ક્રોધઃ કથિતઃ કવિસત્તમૈઃ ।

અશાતઃ સકલં ક્ષેમં નાશયત્યેવ સત્ત્વરમ્ ॥ ૪૫ ॥

કવિવરશ્રેષ્ઠે ક્રોધને અગ્નિ સમાન ગણ્યો છે; તે જો શાંત ન થાય તો સર્વ કલ્યાણનો સત્ત્વર નાશ કરે છે. ૪૫

વિમેતિ યો જનો દુઃસ્વાત્તસ્ય તન્નિકટં વ્રજેત્ ।

હ્યયતે યન્નરૈઃ કિંચિત્પ્રીત્યા સુલભતાં મજેત્ ॥ ૪૬ ॥

જો માણસ દુઃખથી ડરે છે તેની પાસે તે આવે છે માણસો જ પ્રેમ-પૂર્વક ધૂણે છે તે સુલભ થાય છે. ૪૬

પ્રેમ્ણા યચ્છલ્લયતે કર્તુ પ્રશંસાભાજનં હિ તત્ ।

પ્રેમ્ણા દ્વેષજયો મિત્ર જાયતે કથિતં કિલ ॥ ૪૭ ॥

જો પ્રેમથી થઇ શકે છે તે પ્રશંસાપાત્ર છે; પ્રેમથી દ્વેષ પર જ્ય મળે એમ કહેવાયું છે. ૪૭

વિદ્યાયા રહિતં લોકે જીવનં મરણં મતમ્ ।

વિદ્યાયામતુલો હર્ષો વિદ્યાયા મોક્ષમશ્નુતે ॥ ૪૮ ॥

વિદ્યા વિનાનું જીવન મરણ સમાન ગણાય છે, વિદ્યામાં અપાર આનંદ છે અને વિદ્યાથી માણસ મોક્ષ મેળવે છે. ૪૮

યસ્ય ચેતઃ પ્રભૌ લીનં તર્જિતાં કુરુતે પ્રમુઃ ।

શરણં તં પ્રમું ગત્વા નિરાશા નહિ લભ્યતે ॥ ૪૯ ॥

જેનું ચિત્ત પ્રભુમાં લીન છે તેની ચિન્તા પ્રભુ કરે છે; તેને શરણે જવાથી નિરાશા મળતી નથી. ૪૯

પરાર્થે નિરતો યોઽસ્તિ તત્ક્ષેમાય જગત્સદા ।

યતતે નહિ શંકાયા અવકાશોઽત્ર વર્તતે ॥ ૫૦ ॥

જો પારકાનાં હિત માટે લાગેલો છે તેના હિત માટે જગત્ હંમેશાં ચાલ કરે છે એમાં શંકાને સ્થાન નથી. ૫૦

અન્ધકારમયો માર્ગો જગતઃ સ્વલુ વિષયતે ।

દમ્ભાભિમાનયુગ્મે હિ જગતઃ પ્રેમ વર્તતે ॥ ૫૧ ॥

આ જગતનો માર્ગ અંધકારથી ભરેલો છે; દંભ અને અભિમાનમાં જગતને પ્રેમ છે. ૫૧

સ્મારં સ્મારં નિજં દુઃખં સંતાપો વર્ધતે નૃણામ્ ।

વિસ્મૃત્ય હિ નરો નૂનં નાશયત્યત્ર તદ્ ભુવિ ॥ ૫૨ ॥

વારંવાર દુઃખને યાદ કરવાથી માણસોનો સંતાપ વધે છે; પણ તેને ભૂલી જવાથી માણસ તેનો નાશ કરે છે. ૫૨

અદ્વયા સર્વસંપત્તિર્વૃણુતે સ્વલુ માનવમ્ ।

અદ્વયા સત્ત્વરં નૃણાં દુઃખં ગચ્છતિ તાનવમ્ ॥ ૫૩ ॥

અદ્વાને લીધે સર્વ સંપત્તિ માણસને વરે છે; અદ્વાથી માણસનું દુઃખ સત્ત્વરે ઓછું થઈ જાય છે. ૫૩

ધનિકાનાં કૃપાં લબ્ધું બહવો યત્નતત્પરાઃ ।

નારાયણકૃપાપ્રાપ્તૌ યતન્તે વિરલા નરાઃ ॥ ૫૪ ॥

ધનવાનોની કૃપા મેળવવાને ધણા માણસો યત્ન કરે છે; પ્રભુની કૃપા મેળવવાને બહુ જુજ માણસો યત્ન કરે છે. ૫૪

કાવ્યકુસુમમાલેયં વલ્લભદાસવર્મણા ।

રચિતા પૂર્તિમાયાતા ભગવત્તનુજન્મના ॥

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ।

(૧૮)

ગુજરાતી કાવ્યમાલા

લેખિકા:—બહેન લક્ષ્મીબાઇ નારાયણજી કોટક ઉ. વ. ૧૫

ઈશ્વરસ્તુતિ

લલિત

જગત જળમાં હું ફસી રહી,
સ્મરણ તારું હું ના કરી શકી.
સ્મરણ તારું રે હું હવે કરું,
સમજું થાઉં એ બુદ્ધિ આપજે—૧

સકળ લોકના નાથ હે પ્રભો,
તુજ કૃપાવડે આપદા ટળે.
બહુજ ભૂલ મેં છે કરી સદા,
વિનતિ હું કરું માણી આપજે—૨

વિદ્યા

ઈન્દ્રવજ્રા.

વિદ્યા નરોનું ધન ગુપ્ત છે રે
વિદ્યા ગુરનો પણ રે ગુર છે
વિદ્યા વિદેશે પણ અંધુ જેવી
વિદ્યા વિના માણસ છે મરેલો.—૩

વિદ્યા થકી માણસ ધન્ય છેજ
વિદ્યા થકી મોક્ષ મળી શકે છે
વિદ્યા પ્રભુને પણ છે વહાલી
વિદ્યા થકી દુઃખ ટળી શકે છે—૪

